

اثر ساختار تسهیلات بر سودآوری بانک‌ها (مشارکت مدنی و فروش اقساطی)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۵/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۲۸

حسین امیری*

فربا نوروزی عموقین**

چکیده

مطالعه حاضر به بررسی تأثیر ساختار تسهیلات اعطایی بر سودآوری بانک‌ها در ایران با استفاده از داده‌های تابلویی طی دوره ۱۳۹۳-۱۳۸۴ می‌پردازد. برای این منظور دو دسته متغیر شامل متغیرهای کلان و متغیرهای درون‌بانکی استفاده شده است. جهت دستیابی به این هدف از بین بانک‌های خصوصی نه بانک که تسهیلات خود را در قالب عقود اسلامی اعطا می‌نمایند، انتخاب گردید. با توجه به اینکه فروش اقساطی و مشارکت مدنی به ترتیب با ۳۳/۴۰ و ۳۴/۱۰ درصد بیشترین سهم از کل تسهیلات را به خود اختصاص داده‌اند، در این تحقیق جهت بررسی سودآوری بانک‌ها متغیرهای فوق به عنوان نماینده بخش تسهیلات در نظر گرفته شده است. همچنین معیارهای سودآوری مورد استفاده شامل بازده حقوق صاحبان سهام، بازده دارایی‌ها و حاشیه سود خالص می‌باشد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بین مشارکت مدنی و فروش اقساطی با معیارهای سودآوری به ترتیب رابطه مثبت و منفی و معناداری وجود دارد.

واژگان کلیدی: سودآوری، عقود مبادله‌ای، عقود مشارکتی، نرخ بازده دارایی، نرخ حقوق صاحبان سهام، حاشیه سود خالص.

طبقه‌بندی JEL: G21.

۱۴۷

فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی / سال هجدهم / شماره ۶۹ / بهار ۱۳۹۷

*. استادیار و عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه خوارزمی، تهران (نویسنده مسئول).

Email: hossienamiri@gmail.com.

** کارشناسی ارشد بانکداری اسلامی، دانشکده اقتصاد دانشگاه خوارزمی.

Email: fariba.norouzi1367@gmail.com.

مقدمه

بانک‌ها یکی از مهم‌ترین نهادهای اقتصادی جامعه به شمار می‌روند و به عنوان مؤسسات مالی و خدمات، نقش تعیین‌کننده‌ای در گردش پول و ثروت جامعه به عهده داشته، با سازماندهی و هدایت دریافت‌ها و پرداخت‌ها، امر مبادلات تجاری و بازرگانی را تسهیل می‌کنند و موجب رشد بازارها و به تبع آن رشد و شکوفایی اقتصاد می‌گردند. از این رو از جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد هر کشور برخوردارند؛ لذا ارزیابی عملکرد آنها بسیار مهم است. با توجه به اینکه سودآوری شاخصی است که نحوه مدیریت و جایگاه رقابتی بانک را در سیستم بانکی نشان می‌دهد، این شاخص به بانک اجازه می‌دهد تا سطحی از ریسک را تحمل کند و بانک را در برابر مسائل و مشکلات کوتاه‌مدت پشتیبانی نماید. از آنجایی که در هر کسب و کار تجاری دستیابی به سود پایدار از جمله مهم‌ترین شاخص‌های ماندگاری در آن صنعت می‌باشد، صنعت بانکداری نیز از این قاعده مستثنی نیست و سودآوری بانک نقش بسیار مهمی در ارزیابی عملکردشان دارد؛ لذا توجه ویژه به عملکرد بانک‌ها از جمله شاخص سودآوری نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد و ثبات اقتصادی دارد.

در بانکداری متعارف (سنتی) عمده فعالیت‌های بانکی را عملیات سپرده‌گذاری، اعطای وام و اعتبار تشکیل می‌دهد که ماهیت حقوقی آن، قرض می‌باشد و اگر این قرض همراه با بهره باشد ربا و حرام خواهد بود؛ بنابراین اکثر فعالیت‌های بانکداری سنتی با ممنوعیت شرعی مواجه است و قابلیت اجرا در کشورهای اسلامی و در میان مسلمانان را ندارد. به همین دلیل بانکداری اسلامی در سال‌های اخیر رشد سریع داشته است و نه تنها در کشورهای اسلامی، بلکه دیگر کشورها نیز شاهد فعالیت بانکداری اسلامی هستیم. بانکداری بدون بهره بر اساس قوانین اسلامی و اصولی که بهره را منع کرده، فعالیت می‌کند. بر خلاف بانکداری متعارف که بر اساس بهره و انتقال ریسک فعالیت می‌کند، بانکداری اسلامی از طریق مشارکت در سود و زیان (Profit and Loss sharing: PLS) که به بانک اجازه می‌دهد با مشتری در ریسک مشارکت کند، فعالیت خود را انجام می‌دهد.

در سیستم بانکی کشور ایران نیز قبل از پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی علیه السلام طبق روش مرسوم بانک‌های دنیا، نرخ بهره عامل اصلی و تعیین‌کننده رابطه بین بانک و مشتریان بود؛ اما پس از پیروزی انقلاب و برقراری نظام جمهوری اسلامی، لزوم

استقرار نظام اقتصاد اسلامی در شعارها و خواسته‌های مردم منعکس گردید و مهم‌ترین اقدامی که در این زمینه می‌توانست انجام بگیرد، ریشه‌کن کردن ربا از نظام بانکی کشور بود. به همین دلیل قانون عملیات بانکداری بدون ربا در ایران در سال ۱۳۶۲ (۱۹۸۳) تصویب شد و بانکداری اسلامی بر اساس این قانون در سال ۱۳۶۳ (۱۹۸۴) آغاز گردید.

امروزه کل سیستم بانکی ایران با توجه به قوانین اسلامی عمل می‌کند. بانک‌های ایران تسهیلات سپرده عادی مانند حساب پس‌انداز، حساب‌های جاری و مدت‌دار یا سپرده‌های سرمایه‌گذاری به مشتریان ارائه می‌دهند؛ همچنین خدماتی مانند اعتبار اسنادی، ضمانت‌نامه، خرید و فروش ارزهای خارجی، پرداخت خدمات و... نیز در بانک‌های اسلامی ایران موجودند. قانون بانکداری بدون ربا در ایران متشکل از چند فصل می‌باشد که فصل سوم آن مربوط به اعطای تسهیلات بانکی است و بانک‌ها نیز تسهیلات خود را در قالب عقود اسلامی اعطا می‌کنند. به‌طور کلی این عقود به چهار دسته تقسیم می‌شوند: قرض‌الحسنه، قراردادهای مبادله‌ای، قراردادهای مشارکتی و سرمایه‌گذاری مستقیم.

با توجه به انواع عقود و چهار دسته فوق که در تخصیص منابع بانک‌های بدون ربا در کشور استفاده می‌شود، مشخص است که ساختار تخصیص منابع و اینکه تا چه اندازه به عقود مبادله‌ای و مشارکتی وابسته است، در عملکرد کلی بانک تأثیرگذار است؛ زیرا بانک‌ها با نرخ‌ها و روش‌های متفاوتی این عقود را تخصیص می‌دهند. همچنین بیان می‌شود عقود مشارکتی روح بانکداری اسلامی می‌باشد؛ زیرا یکی از هدف‌های سیاست‌گذاران بانکداری بدون ربا این است که فعالیت‌های بانکداری اسلامی به سمت استفاده از عقود مشارکتی سوق داده شود؛ چراکه بسیاری از بنگاه‌های خرد و کلان برای تکمیل یا تأمین مالی پروژه‌های اقتصادی خود نیازمند دریافت تسهیلات مشارکتی و تسهیم ریسک و بازده هستند. به باور بعضی از محققان پولی و مالی، نظام مشارکت در سود و زیان باعث رونق و رشد بخش واقعی اقتصاد می‌شود؛ یعنی در کل عقود مشارکتی نتایج مطلوب اقتصادی از قبیل تنوع زمینه‌های فعالیت، نداشتن سقف سود معین و ثابت، طولانی‌بودن دوره برگرداندن وجوه، توزیع عادلانه درآمد، کاهش فشارهای تورمی و هزینه تولید، افزایش بهره‌وری، افزایش سرمایه‌گذاری و اشتغال و توزیع ریسک را به دنبال دارد.

بنابراین مسئله اصلی ما بررسی اثر ساختار تسهیلات بر عملکرد بانک‌هاست. در این تحقیق از عقود مبادله‌ای و مشارکتی استفاده شده است. لازم است توضیح دهیم تسهیلات قرض‌الحسنه و سرمایه‌گذاری مستقیم به دلیل سهم کم آن نسبت به کل تسهیلات بررسی نشده است؛ بنابراین با توجه به عملکرد بانک‌ها و گذشته نظام بانکی به نظر می‌رسد ساختار تسهیلات بر عملکرد بانک‌ها اثرگذار است و رابطه مثبتی بین آنها وجود دارد. این مطالعه به دنبال بررسی ساختار تسهیلات اعطایی به تفکیک عقود با سودآوری بانک‌هاست؛ لذا هدف تحقیق آن است که اولاً مشخص کند کدام یک از عقود بیشترین سهم را در سیستم بانکی دارد؛ ثانیاً میزان و رابطه آنها را بر سودآوری بانک‌های خصوصی* بررسی کند تا مشخص گردد تسهیلاتی که بانک‌های خصوصی** بر اساس عقود مبادله‌ای و مشارکتی ارائه می‌دهند به چه میزان و به چه صورت بر سودآوری بانک‌ها اثر می‌گذارد.

از سویی بازده دارایی‌ها (Return on Assets: ROA)، بازده حقوق صاحبان سهام (Return on equity: ROE) و حاشیه سود خالص (Net Interest Margin: NIM) معیارهای سودآوری بانک‌ها هستند که در تحقیقات متعددی سودآوری بانک‌ها با استفاده از این نسبت‌های مالی مورد ارزیابی قرار گرفته است؛ بنابراین این مقاله به دنبال آن است که فعالیت بانک‌ها را مبتنی بر شاخص‌هایی مستخرج از قانون عملیات بانکی بدون ربا در کنار متغیرهای مرسوم و نسبت‌های مالی بررسی کند. در ادامه موارد زیر در مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد:

بخش دوم مطالعات مربوط به بررسی سودآوری بانکداری تحت عنوان مطالعات داخلی و مطالعات خارجی است. در بخش سوم مبانی نظری و مدل تحقیق ارائه خواهد شد. در بخش چهارم نتایج تجربی تحقیق مطرح می‌شود و در بخش پنجم نیز نتیجه‌گیری تحقیق بیان خواهد شد.

*. بانک‌های خصوصی مورد نظر شامل بانک اقتصاد نوین، سامان، پاسارگاد، سینا، کارآفرین، تجارت، صادرات، پارسیان و ملت می‌باشد.

** علت عدم بررسی بانک‌های دولتی به دلیل دردسترس نبودن صورت‌های مالی مربوط به آنهاست.

پیشینه تحقیق

بانک‌ها همانند سایر مؤسسات انتفاعی با هدف کسب سود فعالیت می‌کنند و یکی از اهدافی که آنها دنبال می‌کنند تا به سودآوری دست یابند، اعطای تسهیلات در قالب عقود اسلامی (عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی) می‌باشد. در این بخش مهم‌ترین مطالعاتی که در زمینه سودآوری و عملکرد بانک‌ها صورت گرفته، در دو بخش مطالعات داخلی و مطالعات خارجی بررسی خواهد شد.

مطالعات داخلی

کاوینا و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله «تبیین اثر متغیرهای کلان اقتصادی و برخی ویژگی‌های بانک بر عملکرد مبتنی بر سودآوری بانک‌های ایرانی» از بین بانک‌هایی که در دوره (۱۳۹۰-۱۳۸۶) عضو بورس اوراق بهادار تهران بودند، شش بانک را انتخاب کردند و به این نتیجه رسیدند که بین معیارهای سودآوری (ROA، ROE و NIM) و تولید ناخالص داخلی (Domestic product Gross: GDP) و بین نرخ ارز با ROA رابطه معناداری وجود دارد؛ درحالی‌که بین نرخ تورم و عملکرد بانک‌ها رابطه‌ای وجود ندارد؛ همچنین نتایج نشان می‌دهد که از میان برخی از متغیرهای بانکی فقط نسبت کفایت سرمایه با ROA رابطه معناداری داشته است.

چاووشی‌راد و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله «عوامل داخلی مؤثر بر سودآوری شعب در بانک (مطالعه موردی: شعب بانک پارسیان استان تهران)» نحوه تأثیرگذاری عوامل داخلی مؤثر بر سودآوری را برای تمامی شصت شعبه بانک پارسیان استان تهران طی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۹۱ با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با استخراج داده‌ها از طریق پرسشنامه و صورت‌های مالی شعب بانک پارسیان استان تهران بررسی کردند. نتایج این پژوهش نشان داد که متغیرهایی همچون مدیریت هزینه‌ها و تسهیلات اعطایی در مقایسه با سایر متغیرها (میزان سپرده‌ها، شاخص‌های مدیریت نقدینگی) از یک ارتباط مثبت و معنادار بسیار قوی با متغیر سودآوری برخوردارند.

امینی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی تأثیر مهارت‌های مدیریتی رؤسای شعب بر میزان سودآوری آنها» به بررسی تأثیر مهارت‌های مدیریتی رؤسای شعب بر میزان

سودآوری آنها در مؤسسه اعتباری توسعه پرداختند و نتایج به دست آمده از تحلیل آماری نشان داد که رابطه معناداری بین مهارت‌های مدیریتی و سودآوری شعب مؤسسه مالی و اعتباری توسعه وجود دارد.

خلعتبری لیماکی و ردایی (۱۳۹۳) در تحقیق «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر سودآوری شعب بانک رفاه در استان البرز» به بررسی عوامل مؤثر بر سودآوری شعب بانک رفاه استان البرز پرداختند. روش تحقیق مورد استفاده آنها از نوع توصیفی-تحلیلی و از شاخه پیمایشی بود. به لحاظ ارتباط بین متغیرها، پژوهش از نوع همبستگی و زیرشاخه تحلیل رگرسیون می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق تمامی شعب بانک رفاه استان البرز بوده و قلمرو زمانی آن نیز سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۱ می‌باشد. روش‌های آماری مورد استفاده برای آزمون فرضیه‌ها، آلفای کروناخ، آزمون t تک‌نمونه‌ای، تحلیل همبستگی و رگرسیون بوده که از طریق نرم‌افزار SPSS اجرا و محاسبه شده‌اند؛ لذا در این پژوهش متغیر وابسته ROA (بازده دارایی‌ها) و متغیرهای مستقل عبارت‌اند از: نوع سپرده‌ها، نوع تسهیلات اعطایی، شاخص‌های مدیریت نقدینگی و مدیریت هزینه‌ها، مدیریت ریسک اعتباری، انحراف از منابع و مصارف و سرانجام به این نتیجه رسیدند که متغیرهایی همچون مدیریت هزینه‌ها، متغیرهای نقدینگی و مدیریت ریسک اعتباری در مقایسه با سایر متغیرها از یک تأثیر مثبت و بسیار قوی با متغیر سودآوری برخوردار می‌باشند.

حیدرزاده اقدم و حسنی صدرآبادی (۱۳۹۴) در مقاله «تأثیر استقرار بانکداری اینترنتی بر سودآوری بانک‌ها» به بررسی تأثیر اینترنت بانک بر سودآوری بانک‌ها با در نظر گرفتن هفت بانک (ملی، ملت، توسعه صادرات، صادرات، تجارت، مسکن و کشاورزی) در دوره زمانی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۲ پرداختند و در یافتند که استفاده از بانکداری اینترنتی بر نرخ بازده دارایی‌های بانک و نرخ بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) تأثیر منفی دارد.

نادری بنی و عنایتی (۱۳۹۴) در مقاله «تأثیر ساختار سرمایه بر عملکرد مالی در بانک‌های ایران (دوره پنج‌ساله مالی ۱۳۸۸-۱۳۹۲)» به بررسی تأثیر ساختار سرمایه بر عملکرد مالی در بانک‌های ایران پرداختند. در این مقاله متغیرهای عملکرد مالی شامل بازده دارایی (ROA)، بازده سرمایه (ROE)، بازدهی بر اساس سرمایه مورد استفاده شده (Return on Capital Employed: ROCE)، حاشیه سود خالص (Gross Profit Margin: GPM) و

حاشیه سود ناخالص (Net Profit Margin: NPM) و به عنوان متغیرهای وابسته و متغیرهای ساختار سرمایه شامل نسبت بدهی کل به دارایی کل، نسبت بدهی‌های بلندمدت به دارایی کل و نسبت بدهی به حقوق صاحبان سهام به عنوان متغیرهای مستقل در نظر گرفته شده‌اند که با بررسی تأثیر متغیرهای ساختار جمعی سرمایه بر متغیرهای عملکرد مالی به این نتیجه رسیدند که اثر متغیرهای ساختار سرمایه، یعنی نسبت بدهی کل به دارایی، نسبت بدهی‌های بلندمدت به دارایی کل و نسبت بدهی به حقوق صاحبان سهام بر متغیرهای عملکرد مالی، یعنی نسبت سود ناخالص، نسبت سود خالص، نسبت بازده سرمایه، نسبت بازده دارایی‌ها، نسبت بازده ارزش ویژه مثبت و معنادار است.

مطالعات خارجی

سعید/احمد سلوب (Saed Ahmed Sulub, 2014) در مطالعه «آیا اندازه بانک، عمر و اهرم، عوامل مهمی برای تعیین سودآوری بانک‌ها هستند؟» به بررسی برخی از ویژگی‌های شرکت و به دنبال آن بررسی تجربی میزان نفوذ ویژگی‌های شرکت در سودآوری هشت بانک سودان برای دوره زمانی ۲۰۰۹-۲۰۱۲ پرداخت و به این نتیجه رسید که سودآوری بانک به برخی از ویژگی‌های شرکت بستگی دارد. اندازه بانک رابطه مثبت معناداری بر سطح سودآوری دارد و عمر بانک رابطه منفی با سودآوری دارد؛ درحالی‌که اهرم بانک تأثیر ناچیزی بر سودآوری بانک دارد.

شاه و جان (Shah & Jan, 2014) در مقاله «تجزیه و تحلیل عملکرد مالی بانک‌های خصوصی در پاکستان» به بررسی عملکرد مالی بانک‌های خصوصی در پاکستان پرداختند. در این مقاله داده‌ها از تجزیه و تحلیل صورت‌های مالی بانک دولتی پاکستان جمع‌آوری شده است. در این تحقیق بازده دارایی و درآمد حاصل از بهره به عنوان متغیر وابسته و اندازه بانک و مدیریت دارایی و بهره‌وری عملیاتی به عنوان متغیر مستقل معرفی شدند. آنها با استفاده از تجزیه و تحلیل رگرسیون و روش همبستگی به این نتیجه رسیدند که اندازه بانک و بهره‌وری عملیاتی رابطه منفی با ROA دارد؛ درحالی‌که بین بهره‌وری عملیاتی و

درآمد حاصل از بهره رابطه منفی وجود دارد و بین اندازه بانک و درآمد حاصل از بهره نیز رابطه مثبت برقرار می‌باشد.

دوغان (Dogan, 2013) در مقاله «آیا اندازه شرکت، سودآوری شرکت را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟ شواهدی از ترکیه» به بررسی اثر اندازه، عمر، نقدینگی و اهرم در سودآوری دویست شرکت در بورس اوراق بهادار استانبول طی سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۱ پرداختند و به این نتیجه رسیدند که هر دو متغیر اندازه و نقدینگی بر سودآوری تأثیر مثبت دارد؛ درحالی‌که متغیرهای عمر و اهرم تأثیر منفی بر سودآوری داشته‌اند.

تان (Tan, 2012) در مقاله «سودآوری بانک و تورم: مطالعه موردی چین» به بررسی سودآوری بانک خاص، صنعت خاص و اقتصاد کلان با نمونه‌ای از ۱۰۱ بانک در چین در دوره ۲۰۰۳-۲۰۰۹ با استفاده از مدل GMM پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیدند که یک رابطه مثبت بین سودآوری بانک، صرفه‌جویی در هزینه‌ها، توسعه بخش بانکی، بازار سهام و تورم در چین وجود دارد.

مونتیانو و گوندور (Munteanu & Gondor, 2012) در مقاله «سیاست‌های مالی و عملکرد تداخلات سیستم‌های بانکداری: مورد رومانی» به بررسی تأثیر سیاست‌های مالی بر سودآوری بانک‌های کشور در بازه زمانی ۲۰۰۸-۲۰۱۱ پرداختند و به این نتیجه رسیدند که سیاست‌های مالی دولت رومانی با حالت ایدئال فاصله دارد؛ زیرا سیاست‌های ریاضت اقتصادی در هنگام بروز بحران اخیر، با کاهش مخارج دولتی، تقاضای مؤثر اقتصاد را کاهش می‌دهد و اثر کاهنده بر متغیرهای عملکردی نظام بانکی دارد؛ لذا سیاست‌های فعلی با تقویت اثر چرخه‌های تجاری، فاقد اثر تثبیت‌کنندگی هستند.

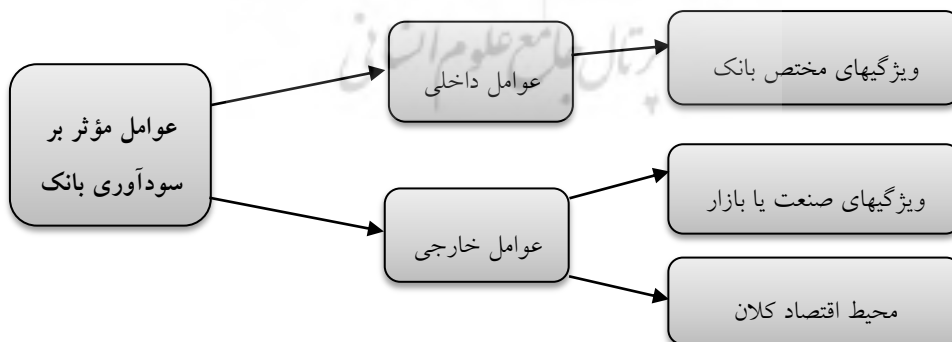
خراویش و آل‌سعدی (Khrawish & Al-Sa'd, 2011) در مقاله «اثر بانکداری الکترونیک در سودآوری بانک‌ها» به بررسی بانکداری الکترونیک در بانک‌های اردنی در طول سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۰۹ پرداختند. آنها پانزده بانک اردنی را به سه گروه تقسیم کردند و با استفاده از یک معادله رگرسیونی به بررسی تأثیر اینترنت‌بانک به عنوان شاخص بانکداری الکترونیک بر سودآوری پرداختند. گروه اول بانک‌هایی هستند که خدمات الکترونیکی به مشتریان ارائه نمی‌دهند. گروه دوم شامل بانک‌هایی است که برای بیش از دو سال خدمات الکترونیکی به مشتریان ارائه داده‌اند. گروه سوم نیز بانک‌هایی هستند که به

تازگی خدمات بانکداری الکترونیک را به مشتریان ارائه می‌دهند. آنها برای نشان‌دادن اثرات بانکداری الکترونیک بر سودآوری از هر دو نسبت بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) و بازده دارایی‌ها (ROA) به عنوان شاخص سودآوری به‌طور جداگانه در مدل خود استفاده کرده‌اند. نتایج مدل نشان می‌دهد که استفاده از اینترنت‌بانک اثر قابل توجهی بر شاخص‌های سودآوری نداشته است، هرچند نتایج برای بانک‌هایی که زودتر وارد عرصه بانکداری الکترونیک شده‌اند، کمی بهتر است.

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در مورد عوامل مؤثر بر سودآوری تحقیقات متعددی در ایران و خارج از کشور صورت گرفته است. با این حال در هیچ یک از آنها در مورد تأثیرگذاری ساختار تسهیلات اعطایی (تسهیلات اعطایی مبتنی بر عقود مبادله‌ای و تسهیلات اعطایی مبتنی بر عقود مشارکتی) بر سودآوری بانک‌ها بحث نشده است. آنچه این تحقیق را با سایر تحقیقات صورت‌گرفته متمایز می‌کند، بررسی ساختار تسهیلات اعطایی (عقود مبادله‌ای و مشارکتی) در کنار سایر متغیرهای مهم و اثرگذار بر عملکرد بانک‌ها می‌باشد.

مبانی نظری

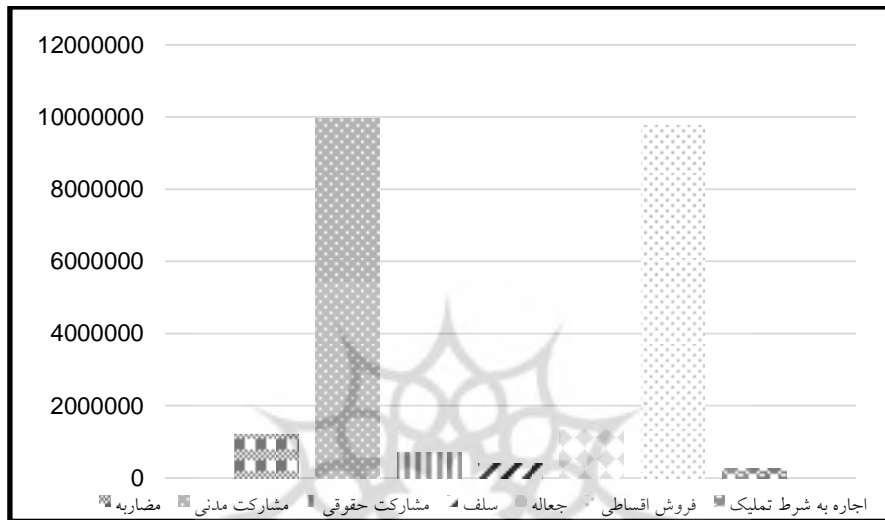
عده‌ای از محققان در مطالعات خود عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌ها را به دو عامل داخلی و خارجی تقسیم نموده‌اند. در نمودار ۱ عوامل مؤثر بر سودآوری مطابق با تقسیم‌بندی آثاناساوغلو و همکارانش (Athanasoglou and al, 2008) نشان داده شده است.

مأخذ: آثاناساوغلو و همکارانش

از جمله عوامل داخلی می‌توان به اعطای تسهیلات اشاره کرد (چاوشی راد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۴). اعطای تسهیلات اعتباری از اصلی‌ترین زمینه‌های فعالیت و عمده‌ترین منابع تأمین درآمد بانک‌هاست. رشد و توسعه اقتصادی بدون افزایش کمی عامل «سرمایه» به عنوان یکی از عوامل تولید ممکن نیست و چون برای تمامی اشخاص - حقیقی یا حقوقی - به دلایل مختلف مقدور نیست که در کلیه موارد و مراحل فعالیت خود بتوانند از امکانات و منابع پولی شخصی جهت تأمین نیازهای موجود استفاده نمایند و علاوه بر این دریافت‌ها و پرداخت‌های واحدهای اقتصادی نیز به ندرت با هم انطباق می‌یابند؛ لذا ناگزیر برای استفاده از تسهیلات و منابع لازم به مؤسسات مالی و اعتباری که مهم‌ترین آنها بانک‌ها می‌باشند، روی می‌آورند (همان). بانک‌ها با عملیات اعتباری خود موجبات انتقال سرمایه از اشخاصی که مستقیماً مایل و قادر به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی نمی‌باشد، به کسانی که جهت انجام امور اقتصادی نیازمند سرمایه می‌باشند، فراهم ساخته و بدین ترتیب سبب افزایش تولیدات کشور می‌شوند. با افزایش تولید، سطح اشتغال در جامعه ارتقا می‌یابد و از طرفی با ازدیاد کالاها و خدمات در یک اقتصاد متعادل، شرایط کاهش قیمت‌ها فراهم می‌شود و به این ترتیب اهمیت اعطای تسهیلات چه از لحاظ دریافت‌کننده تسهیلات و چه از بابت اعطاکننده تسهیلات و چه از نظر سپرده‌گذاران و درنهایت از جهت کل اقتصاد جامعه مشخص می‌شود (رضازاده و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۳). بنابراین همان‌طور که تسهیلات اعطایی می‌تواند بر سودآوری بانک‌ها اثرگذار باشد، انتظار می‌رود ساختار تسهیلات اعطایی نیز بتواند بر سودآوری مؤثر واقع شود. منظور از ساختار تسهیلات این است که در نظام بانکداری بدون ربا، توزیع منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی صورت می‌گیرد که این عقود متشکل از عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی می‌باشد. در نمودار ۲ مجموع مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری به بخش‌های مختلف در قالب عقود مشارکتی و عقود مبادله‌ای طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۳ نشان داده شده است.

نمودار ۲. مجموع مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری به بخش‌های مختلف در قالب عقود مشارکتی و مبادله‌ای بین سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۳ (میلیارد ریال)

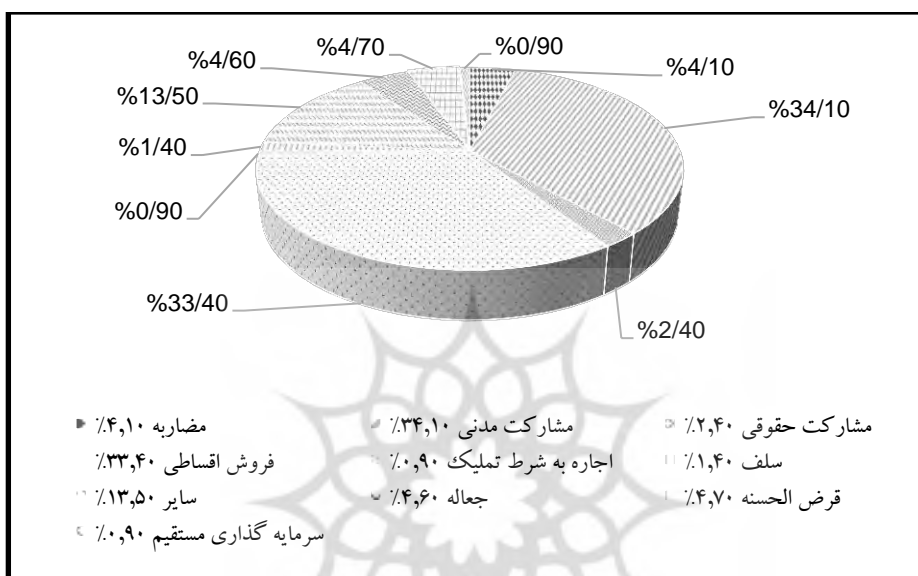
مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

همان‌طور که مشاهده می‌شود، سهم مشارکت مدنی و فروش اقساطی نسبت به سایر عقود بالاست که نمودار زیر نیز سهم هر یک از عقود را از کل تسهیلات در سیستم بانکی ایران بهتر مشخص می‌نماید.*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

*. گفتنی است آمار تسهیلات اعطایی به تفکیک عقود مزایجه و استصناع از تیر ماه ۱۳۹۴ به انواع تسهیلات اعطایی به تفکیک عقود اسلامی اضافه شده است.

نمودار ۳. سهم هر یک از عقود از کل تسهیلات در سیستم بانکی ایران بین سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۸۴ (درصد)

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

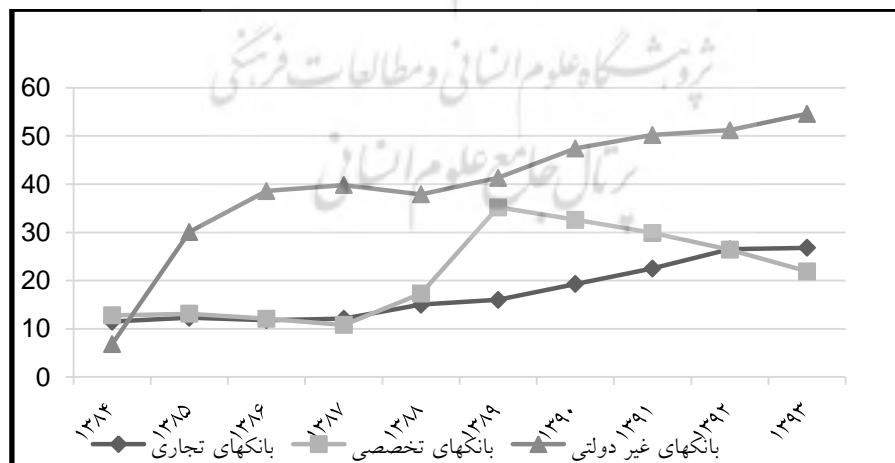
همان‌طور که مشاهده می‌شود، از میان عقود مورد نظر سهم عقود مشارکت مدنی و فروش اقساطی بیشتر از بقیه می‌باشد که به نظر می‌رسد دلیل اصلی بالابودن استفاده از فروش اقساطی در نظام بانکی کشور، سازگاری بیشتر آن با ماهیت عملیات واسطه‌گری بانکی، مشخص بودن نرخ سود و ریسک کم این عقد در مقایسه با سایر عقود باشد؛ اما علت اصلی بالابودن استفاده از عقود مشارکتی آن است که بر اساس مصوبه بانک مرکزی، در عقود مبادله‌ای سقف سود در نظر گرفته می‌شود؛ اما در عقود مشارکتی چنین سقفی مطرح نبود و بانک‌ها می‌توانستند با نرخ‌های بالاتری تسهیلات بدهند (موسویان و میسمی، ۱۳۹۴، ص ۲۲۹). مطالعات صورت گرفته در این زمینه نشان می‌دهد که اگرچه میزان استفاده از عقود مشارکتی در نظام بانکی ایران بالاست، اما این عقود مشارکتی به شکل دقیقی اجرا نمی‌شود. به این صورت که فرد برای اخذ تسهیلات مشارکتی به بانک مراجعه می‌کند، بر اساس قراردادی که میان آنها امضا می‌شود، بانک در طرح سرمایه‌گذاری شریک می‌شود.

طرح پیشنهادی دارای یک میزان پیش‌بینی‌شده از سرمایه‌گذاری مورد نیاز است. بانک نسبتی را برای مشارکت انتخاب می‌کند و متعهد می‌شود سهم خود از سرمایه‌گذاری پیش‌بینی‌شده مورد نیاز را طی اقساطی با توجه به پیشرفت کار به تسهیلات‌گیرنده بپردازد و در نهایت نیز به نسبت مشارکت، از میزان سود حاصل از این طرح بهره‌مند شود؛ اما آنچه مسلم است با ریسک‌هایی مواجه می‌شود که پذیرش این موضوع برای نهادی مانند بانک که یک نهاد کم‌ریسک است، بسیار سخت خواهد بود؛ بنابراین بانک برای پوشش این ریسک‌ها، در قراردادی که با مشتری امضا می‌کند، بندهایی اضافه می‌کند که تضمینی برای دستیابی به سود می‌باشد. با وجود اینکه شاید نتوان از لحاظ شرعی اشکالی بر بندهایی که وضع کرده‌اند، وارد کرد، اما آنچه در واقع محقق می‌شود، فاصله زیادی با آنچه مشارکت نامیده می‌شود، دارد؛ اما بانک‌ها مجبورند در قراردادهای خود با مشتری تغییراتی را ایجاد نمایند تا اجرای این عقود را با ویژگی‌های خود در سطح خرد و وظایف خود در سطح کلان همراه کنند (طالبی و کیانی، ۱۳۹۱، ص ۴۵).

در ادامه با توجه به نمودارهای ۴ و ۵، عملکرد سیستم بانکی در استفاده از عقد فروش اقساطی و مشارکت مدنی که به عنوان نماینده بخش تسهیلات انتخاب شده است، در قالب نمودار بررسی می‌شود.

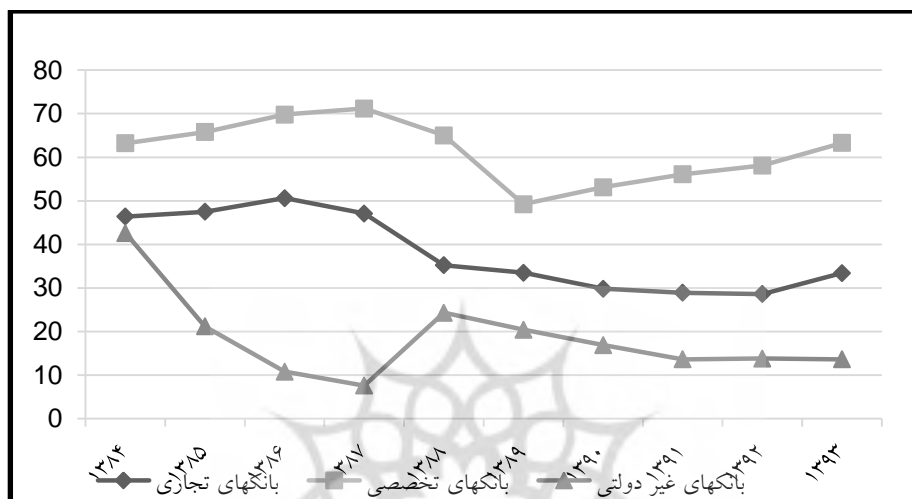
نمودار ۴: عملکرد عقد مشارکت مدنی در سیستم بانکی ایران به تفکیک گروهی بانک‌ها طی

سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۳

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

همان‌طورکه در نمودار ۴ مشاهده می‌شود، سهم مشارکت مدنی در بانک‌های غیردولتی نسبت به بانک‌های تجاری و تخصصی بیشتر و روند آن افزایشی می‌باشد. نمودار ۵: عملکرد عقد فروش اقساطی در سیستم بانکی ایران به تفکیک گروهی بانک‌ها طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۳

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

همان‌گونه‌که در نمودار ۵ نیز مشاهده می‌شود، سهم عقد فروش اقساطی در بانک‌های تجاری از ۴۶٪ در سال ۱۳۸۴ به ۳۳٪ در سال ۱۳۹۳ و در بانک‌های غیردولتی از ۴۲٪ به ۱۳٪ تنزل داشته است. همچنین در بانک‌های تخصصی این نسبت در دوره زمانی فوق از ۶۳/۲٪ به ۶۳/۳٪ افزایش یافته است. علاوه بر اعطای تسهیلات، عوامل داخلی و خارجی دیگری نیز می‌تواند بر سودآوری بانک‌ها مؤثر واقع شود که در ادامه رابطه این عوامل با سودآوری مطرح خواهد شد.

رابطه تسهیلات اعطایی با سودآوری

تأثیر عقود مبادله‌ای و مشارکتی بر سود بانک‌ها یا به تعبیر بهتر ساختار تسهیلات بر سودآوری بانک‌ها متأثر از نرخ سود عقود مبادله‌ای می‌باشد؛ به طوری که هرگاه نرخ سود عقود مبادله‌ای بر اساس خواست نظام بانکی تعیین شود، معمولاً سهم عقود مبادله‌ای در تخصیص منابع بالاست و هر زمان این نرخ به صورت دستوری تعیین شده و تفاوت فاحشی با متغیری مثل تورم داشته باشد، سهم عقود مشارکتی در تخصیص منابع افزایش

می‌یابد. بدیهی است، چون ماهیت عقود مشارکتی با نرخ سود متغیر سازگار است، در شرایط نرخ دستوری و تورمی، بانک‌ها آزادی عمل بیشتری نسبت به عقود مبادله‌ای دارند و لذا نرخ‌های بالاتری را در تخصیص منابع به جای نرخ سود عقود مبادله‌ای مطالبه می‌کنند. به صورتی دیگر می‌توان این‌گونه بیان نمود که تأثیر عقود مبادله‌ای بر سودآوری بانک‌ها از آن جهت است که با توجه به آزادی عملی که بانک‌ها دارند، وقتی نرخ سود عقود مبادله‌ای به نفع بانک‌هاست، بیشتر تمایل دارند از طریق عقود مبادله‌ای تسهیلات بدهند و وقتی نرخ سود عقود مبادله‌ای به نفع آنها نیست، تمایل بانک‌ها بیشتر به سمت عقود مشارکتی است. به عبارت دیگر در رابطه با عقود مبادله‌ای می‌توان گفت که با توجه به اینکه قراردادهای عقود مبادله‌ای با نرخ‌های سود معین منعقد شده و در مقابل آن وثیقه دریافت می‌شود، ریسک مربوط به این قراردادها نیز کم خواهد بود و با توجه به این موضوع، بانک نرخ سود ثابتی را در نظر می‌گیرد و بسته به رفتار اقتصادی بانک، ممکن است بانک ریسک‌پذیر یا ریسک‌گریز باشد؛ به طوری که اگر ریسک‌گریز باشد، به سمت عقود مبادله‌ای مبادرت می‌ورزد و سعی خواهد کرد سودآوری خود را از طریق این قراردادها افزایش دهد و اگر ریسک‌پذیر باشد، سودآوری بانک از طریق این قرارداد کاهش خواهد یافت؛ به عبارت دیگر از این عقود در اعطای تسهیلات استفاده نخواهد کرد.

ولی در رابطه با قراردادهای مشارکتی اولاً نرخ سود متغیر است. ثانیاً به علت رابطه شرکتی بانک با گیرنده تسهیلات وثیقه معنا ندارد (در عمل وثیقه می‌گیرند و از بانکداری اسلامی فقط جهت افزایش نرخ نسبت به عقود مبادله‌ای استفاده می‌کنند) و بانک همانند صاحب پروژه و سرمایه‌گذار در پروژه به شمار می‌رود و این باعث می‌شود که ریسک بانک در عقود مشارکتی افزایش یابد که می‌توان گفت در صورتی که ریسک قراردادی بیشتر باشد، بانک نرخ سود بیشتری را معین خواهد نمود تا سودآوری‌اش بیشتر شود. لازم است یادآوری گردد که رفتار اقتصادی بانک نیز در این مورد ممکن است دخیل باشد، یعنی بانک ریسک‌پذیر یا ریسک‌گریز باشد؛ بنابراین با توجه به مطالب فوق علت عمده و نحوه چرخش بانک‌ها در برخورد با نرخ سود به این صورت است که چون نرخ سود عقود مبادله‌ای ثابت است، امکان تغییر آن وجود ندارد؛ اما در مورد عقود مشارکتی نرخ سود در دست خود بانک‌ها می‌باشد و فقط کافی است این نرخ کمتر از نرخ عقود مبادله‌ای باشد.

بنابراین در عقود مشارکتی هر نرخ‌ی را می‌توان بر مشتری تحمیل کرد؛ از این رو چنانچه این چرخش بانک‌ها در سودآوری مؤثر باشد، باید ساختار تسهیلات بر سودآوری و عملکرد بانک‌ها معنادار است.

رابطه بین نسبت بدهی به کل دارایی و سودآوری

یکی از معیارهای تعیین‌کننده سودآوری، نسبت بدهی به دارایی می‌باشد. مدیران به دلیل مزایای تأمین مالی از طریق بدهی، تمایل دارند از این طریق نیازهای مالی بانک را تأمین کنند؛ اما تأمین مالی از طریق بدهی، هزینه بهره را در پی دارد که این موضوع باعث خواهد شد بانک‌ها بخشی از درآمدهای خود را در سال‌های آینده صرف پرداخت هزینه‌های تأمین مالی نمایند که در نتیجه سودآوری آینده آنها را کاهش خواهد داد. البته تأثیر این تأمین مالی را می‌توان به دو صورت مطرح کرد: اگر این تأمین مالی کم‌هزینه باشد، منجر به افزایش سودآوری خواهد شد؛ زیرا نسبت بدهی یک منبع ارزان تأمین مالی محسوب خواهد شد؛ ولی اگر تأمین مالی پر هزینه باشد، نسبت بدهی به دارایی، سودآوری را کاهش خواهد داد.

رابطه بین نسبت کل سپرده به کل دارایی و سودآوری

سپرده‌ها منبع اصلی تأمین مالی هستند که به عنوان یک بدهی در نظر گرفته می‌شوند و بسته به نرخ سود سپرده‌ها سودآوری بانک می‌تواند کاهش یا افزایش یابد.

رابطه نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی و سودآوری

بانک‌هایی که نسبت سرمایه‌گذاری به دارایی بالاتری دارند، دارای ثبات و امنیت بیشتری در بحران‌های مالی خواهند بود؛ به گونه‌ای که در مقابل زیان‌ها و بازپرداخت بدهی‌های خود نگرانی کمتری خواهند داشت. نگهداری بیش از حد سرمایه و نقدینگی سبب کاهش ریسک و کاهش بازده مورد انتظار بانک می‌شود. البته این امر ممکن است بانک‌ها را به پذیرش ریسک بیشتر در پرتفوی دارایی‌هایشان از راه افزایش پرداخت اعتبار و تسهیلات و ام‌ها به امید حداکثرکردن بازده‌های مورد انتظار و افزایش درآمد بانک تحریک کند. بنابراین بین نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی و سودآوری بانک احتمالاً ارتباط مثبت وجود خواهد داشت.

رابطه رشد اقتصادی با سودآوری

افزایش GDP و توسعه اقتصادی منجر به ایجاد شغل و کاهش بیکاری می‌گردد و در نتیجه منجر به افزایش پس‌انداز بانک‌ها می‌گردد بنابراین افرادی که وارد فضای کسب و کار شده‌اند از بانک‌هایی وام می‌گیرند که سود خود را بیشتر از طریق حاشیه درآمد خالص افزایش داده‌اند؛ پس انتظار می‌رود در کشورهایی با GDP بالا، بیکاری کاهش یابد و نتیجه آن قرض‌گیری بالا و نرخ معوق پایین است که منجر به این خواهد شد که بانک‌ها عملکرد بالایی داشته باشند. به بیان دیگر در دوران رونق، بانک‌ها با سهولت بیشتری می‌توانند سرمایه لازم را از طریق بازارهای مالی فراهم کنند و در نتیجه از توان بیشتری برای مقابله با ریسک‌های احتمالی برخوردار خواهند بود. از سوی دیگر در زمان رکود اقتصادی، هزینه تأمین مالی برای بانک‌ها افزایش می‌یابد و در نتیجه بانک‌ها برای افزایش سرمایه باید هزینه‌های بیشتری متحمل شوند و چون در این مواقع، احتمال نکول بازپرداخت وام افزایش می‌یابد، بانک‌ها در شرایط نامناسبی قرار گرفته، کارایی لازم را برای مدیریت و افزایش سودآوری نخواهند داشت.

ارائه مدل و نتایج

داده‌های مورد استفاده در این مقاله داده‌های پانل دیتا برای یک دوره ده‌ساله طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۳ از یک نمونه منتخب از بانک‌های خصوصی در ایران می‌باشد. داده‌ها از صورت‌های مالی بانک‌ها* استخراج شده است. مدل کلی مقاله به صورت زیر می‌باشد:

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 Ins_{it} + \beta_2 Cpa_{it} + \beta_3 Inta_{it} + \beta_4 Dta_{it} + \beta_5 Debet_{it} + \beta_6 GDP_t + U_{it} \quad (1)$$

که در آن y_{it} برداری شامل بازده دارایی (ROA)، بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) و حاشیه سود خالص (NIM) برای بانک i در زمان t می‌باشد. نرخ بازده دارایی (ROA) یکی از نسبت‌های مالی است که نشان می‌دهد به‌طورمتوسط بازای هر واحد دارایی چند واحد بازدهی یا بازگشت از طریق کسب سود وجود دارد. نسبت بازدهی دارایی به عنوان شاخصی برای نمایش سودآوری نهادها و مؤسسات مالی و همچنین بانک‌ها در نظر گرفته

*. اقتصاد نوین، پاسارگاد، پارسین، تجارت، سامان، سینا، صادرات، کارآفرین و ملت.

می‌شود (شاه‌آبادی و ثمری، ۱۳۹۲، ص ۱۳). نرخ بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) به عنوان نرخ بازده ارزش ویژه نیز شناخته می‌شود. با استفاده از این نسبت سود بانک در ازای هر ریال سود صاحبان سهام محاسبه می‌شود؛ به این ترتیب که سود پس از کسر مالیات بر حقوق صاحبان سهام تقسیم می‌کنند (آقاجان نشایی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۶). حاشیه سود خالص (NIM) یکی دیگر از شاخص‌های کارایی عملکرد بانک‌ها برای بررسی درجه سودآوری است که از تقسیم خالص سود دریافتی به کل دارایی‌ها به دست می‌آید. برای محاسبه این نسبت در بانک‌های ایرانی، به علت اعمال و اجرای بانکداری بدون ربا، حذف بهره و جایگزینی سود به جای آن و عدم تفکیک سود در صورت‌های مالی بانک‌ها، از تقسیم «سهم بانک از درآمدهای مشاع و درآمدهای حق‌الوکاله» به دارایی‌های هر بانک استفاده شده است (پژویان، و افسانه، ۱۳۸۷، ص ۱۶). متغیرهای مستقل تحقیق نیز شامل نسبت فروش اقساطی به کل تسهیلات (*Ins*)، نسبت مشارکت مدنی به کل تسهیلات (*Cpa*)، نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی (*Inta*)، نسبت کل سپرده به کل دارایی (*Dta*)، نسبت بدهی به کل دارایی (*Debet*) و نرخ رشد اقتصادی (*GDP*) می‌باشد.

نتایج تجربی

در این مطالعه تجزیه و تحلیل داده‌ها مشتمل بر دو بخش زیر است: الف) توصیف داده‌ها؛ ب) تحلیل داده‌ها.

ابتدا داده‌ها برای متغیرهای مستقل و وابسته توصیف شده است. آمارهای توصیفی از جمله میانگین و میانه و کوچک‌ترین و بزرگ‌ترین، انحراف استاندارد، کشیدگی و چولگی برای تمام متغیرها محاسبه شده است. این شاخص‌ها توزیع آماری متغیرها را نشان می‌دهد.

جدول ۱: شاخص‌های مرکزی و پراکندگی متغیرهای پژوهش

متغیر	تعداد	میانگین	میانه	بزرگترین	کوچکترین	انحراف استاندارد	ضریب چولگی	کشیدگی
ROA	۹۰	۰/۰۱۸	۰/۰۱۶	۰/۰۴۴	۰/۰۰۱	۰/۰۱۱	۰/۷۳۶	۲/۶۴۲
ROE	۹۰	۰/۲۲۱	۰/۲۳۲	۰/۶۵۶	۰/۰۰۶	۰/۱۰۸	۰/۶۹۷	۴/۹۹۶
NIM	۹۰	۰/۰۲۵	۰/۰۲۴	۰/۰۵۰	-۰/۰۰۲	۰/۰۱۲	۰/۰۸۸	۲/۲۶۱
Cpa	۹۰	۰/۴۹۹	۰/۵۰۱	۲/۹۴۷	۰/۰۰۹	۰/۳۷۰	۳/۱۲۰	۲۲/۰۴
Ins	۹۰	۰/۲۶۹	۰/۰۹۹	۱۰/۰۰۶	۰/۰۰۲	۱/۰۶۱	۸/۸۹۶	۸۲/۶۲
Inta	۹۰	۰/۱۱۱	۰/۱۱۰	۰/۱۵۵	۰/۰۳۶	۰/۰۱۲	-۱/۷۸۲	۱۳/۶۶۴

۷/۹۲۳	-۱/۶۲۲	۰/۱۱۶	۰/۱۹۰	۰/۹۰۸	۰/۷۸۲	۰/۷۶۰	۹۰	Dta
۳۳/۰۷۶	-۳/۴۸۶	۰/۰۹۳	۰/۲۴۳	۱/۳۰۳	۰/۹۲۴	۰/۹۱۰	۹۰	Debet
۳/۸۰۶۲	۰/۸۰۵	۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۸	۰/۰۰۹	۰/۰۰۹	۰/۰۰۹	۹۰	GDP

مأخذ: محاسبات پژوهش

با توجه به اطلاعات ارائه شده در جدول ۱ بیشترین مقدار میانگین مربوط به متغیر نسبت بدهی به کل دارایی و بیشترین مقدار انحراف معیار مربوط به متغیر نسبت فروش اقساطی به کل تسهیلات می باشد که حاکی از میزان پراکندگی بیشتر این متغیر نسبت به سایر متغیرهاست. بزرگ بودن میانگین از میانه وجود نقاط بزرگ را در داده ها نشان می دهد. زیرا میانگین تحت تأثیر این مقادیر قرار می گیرد. در این موارد توزیع داده ها چوله به راست یا مثبت است؛ در غیر این صورت چولگی منفی یا چپ است.

آزمون F لیمر و آزمون هاسمن

در این تحقیق برای انتخاب مدل مناسب از میان مدل های مقید (Pooled) و مدل نامقید (Panel) از آزمون f لیمر و برای انتخاب مدل، میان اثرات ثابت یا تصادفی از آزمون هاسمن استفاده شد و نتایج آزمون ها در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲: نتایج آزمون F لیمر و هاسمن

شاخص سودآوری	F لیمر	احتمال (F لیمر)	هاسمن	احتمال (هاسمن)
ROA	۱۴/۳۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰
ROE	۳/۱۴	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰
NIM	۵/۵۱	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰

مأخذ: محاسبات پژوهش

نتایج آزمون لیمر نشان می دهد که فرضیه صفر مبنی بر برابری عرض از مبدأ با احتمال ۹۵ درصد اطمینان برای هر سه مدل رد شده است. بر این اساس الگوی مناسب برای برآورد مدل های مورد بررسی، روش داده های پانل است؛ بنابراین برای انتخاب نهایی به منظور تخمین داده ها، از آزمون هاسمن استفاده می شود. نتایج آزمون هاسمن نشان می دهد که فرضیه صفر مبنی بر تصادفی بودن مدل رد نمی شود. بر این اساس الگوی نهایی برای برآورد مدل های مورد بررسی، مدل اثرات تصادفی خواهد بود. در ادامه در جدول ۳ نتایج برآورد هر سه مدل نشان داده شده است.

جدول ۳: برآورد مدل ROA، ROE و NIM به روش پنل دیتا و اثرات تصادفی

ضرایب متغیرها			متغیر
مدل NIM	مدل ROE	مدل ROA	
-۰/۰۰۵۰۲۷ (۰/۹۳۰)	-۰/۲۵۴۱۰۸ (۰/۱۲۲)	۰/۰۵۹۵۳۵ (۰/۰۹)	C
۰/۰۲۱۰۳۷ (۰/۰۰۰)	۰/۱۵۳۸۳۶ (۰/۰۰۰)	۰/۰۱۶۷۸۶ (۰/۰۰۰)	Cpa
-۰/۰۰۵۴۱۶ (۰/۰۰۵)	-۰/۰۳۸۰۵۳ (۰/۰۰۰)	-۰/۰۰۴۷۵۷ (۰/۰۰۰)	Ins
۱/۰۱۸۲۹۲ (۰/۰۰۰)	۳/۲۶۶۴۰۰ (۰/۰۰۱)	۰/۶۳۹۹۲۱ (۰/۰۰۰)	Inta
-۰/۰۲۵۳۹۳ (۰/۰۱۷)	-۰/۲۲۷۰۱۰ (۰/۰۰۰)	-۰/۰۲۳۸۲۳ (۰/۰۱۱)	Dta
-۰/۱۰۶۸۹۱ (۰/۰۰۴)	-۰/۷۲۴۶۶۹ (۰/۰۰۰)	-۰/۰۷۳۸۹۴ (۰/۰۰۳)	Debet
۳/۳۹۳۸۱۵ (۰/۰۰۳)	۸/۱۱۱۷۵۹ (۰/۰۰۸)	۳/۷۲۲۸۵۵ (۰/۰۴۱)	GDP
۲/۷۸ (۰/۰۱)	۱۳۱/۸۸ (۰/۰۱)	۳/۹۹ (۰/۰۰۱)	آماره F

مأخذ: محاسبات پژوهش

نتایج حاصل از برآورد مدل نشان‌دهنده آن است که یک رابطه مثبت و معناداری بین مشارکت مدنی و معیارهای سودآوری ROA، ROE و NIM وجود دارد. با توجه به اینکه در عقود مشارکتی نرخ سود مشخص نیست و بنابراین ریسک مربوط به آن نیز بالاست، بانک‌های خصوصی در ایران نرخ سود بالاتری را برای این عقود تعیین خواهند نمود تا سودآوری خود را افزایش دهند.

در رابطه با فروش اقساطی هم مشاهده می‌شود بین این عقد و معیارهای سودآوری ROA، ROE و NIM رابطه منفی وجود دارد. دلیل وجود رابطه منفی این است که در عقود مبادله‌ای سقف سود مشخص است و بنابراین با توجه به این سقف سود مشخص، ریسک مربوط به این عقود کم خواهد بود که سبب کاهش سودآوری بانک‌های خصوصی در ایران می‌شود.

نسبت بدهی به دارایی نیز رابطه مثبتی با معیارهای سودآوری نشان می‌دهد. دلیل وجود رابطه مثبت این است که بانک‌ها هرچه با افزایش نسبت بدهی، سپرده بیشتری را جمع‌آوری کنند، می‌توانند با افزایش تسهیلات یا فعالیت‌های خدماتی و تولیدی سودآوری خود را افزایش دهند. همچنین متغیر نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی در هر سه مدل دارای ارتباط مثبت و معناداری با سودآوری می‌باشند. در رابطه با متغیرهای نسبت سپرده به

کل دارایی و نسبت بدهی به کل دارایی نیز در هر سه مدل ملاحظه می‌شود که تأثیر منفی و معناداری بر روی سودآوری می‌گذارد. در مورد متغیرهای فوق می‌توان گفت افزایش این متغیرها توانایی بانک را زمانی که در معرض ورشکستگی قرار دارد یا مواقعی که باید بدهی غیرمالی را پرداخت کند، افزایش می‌دهد. در مورد متغیر نرخ رشد اقتصادی نیز مشاهده می‌شود که شرایط رکود و رونق اقتصاد بر روی عملکرد بانکها موثر می‌باشد؛ به طوری که افزایش نرخ رشد اقتصادی باعث افزایش سودآوری بانکها می‌شود و برعکس.

خلاصه یافته‌ها

در جداول ۴، ۵ و ۶ خلاصه نتایج تحقیق آورده شده است. جدول ۴، ۵ و ۶ به ترتیب متناسب با شاخص‌های سودآوری ROA، ROE و NIM می‌باشد.

جدول ۴: شاخص ROA

متغیر	فرضیه	ضریب	معناداری	تایید یا رد فرضیه
مشارکت مدنی	رابطه مثبت و معنادار	۰/۰۱۶۷۸۶	(۰/۰۰۰)	تأیید
	رابطه مثبت و معنادار	-۰/۰۰۴۷۵۷	(۰/۰۰۰)	رد
نسبت سپرده به کل دارایی	رابطه معنادار	-۰/۰۲۳۸۲۳	(۰/۰۱۱)	تأیید
	رابطه معنادار	۰/۶۳۹۹۲۱	(۰/۰۰۰)	تأیید
نسبت بدهی به کل دارایی	رابطه معنادار	-۰/۰۷۳۸۹۴	(۰/۰۰۳)	تأیید
	رابطه معنادار	۳/۷۲۲۸۵۵	(۰/۰۴۱)	تأیید

جدول ۵: شاخص ROE

متغیر	فرضیه	ضریب	معناداری	تایید یا رد فرضیه
مشارکت مدنی	رابطه مثبت و معنادار	۰/۱۵۳۸۳۶	(۰/۰۰۰)	تأیید
	رابطه مثبت و معنادار	-۰/۰۳۸۰۵۳	(۰/۰۰۰)	رد
نسبت سپرده به کل دارایی	رابطه معنادار	-۰/۲۲۷۰۱۰	(۰/۰۰۰)	تأیید
	رابطه معنادار	۳/۲۶۶۴۰۰	(۰/۰۰۱)	تأیید
نسبت بدهی به کل دارایی	رابطه معنادار	-۰/۷۲۴۶۶۹	(۰/۰۰۴)	تأیید
	رابطه معنادار	۸/۱۱۱۷۵۹	(۰/۰۰۳)	تأیید

جدول ۶: شاخص NIM

متغیر	فرضیه	ضریب	معناداری	تأیید یا رد فرضیه
مشارکت مدنی	رابطه مثبت و معنادار	۰/۰۲۱۰۳۷	(۰/۰۰۰)	تأیید
فروش اقساطی	رابطه مثبت و معنادار	-۰/۰۰۵۴۱۶	(۰/۰۰۵)	رد
نسبت سپرده به کل دارایی	رابطه معنادار	-۰/۰۳۵۳۹۳	(۰/۰۱۷)	تأیید
نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی	رابطه معنادار	۱/۰۱۸۲۹۲	(۰/۰۰۱)	تأیید
نسبت بدهی به کل دارایی	رابطه معنادار	-۰/۱۰۶۸۹۱	(۰/۰۰۰)	تأیید
نرخ رشد اقتصادی	رابطه معنادار	۳/۳۹۳۸۱۵	(۰/۰۰۸)	تأیید

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

همان‌طور که بیان شد، طی سال‌های اخیر بانک‌ها گرایش و تمایل بیشتری به اعطای تسهیلات در قالب عقود مشارکتی نسبت به عقود مبادله‌ای دارند و دلیل آن این است که هرچند ارائه تسهیلات در قالب عقود مبادله‌ای ریسک بانک‌های وام‌دهنده را کم می‌کند، ولی این خود باعث می‌شود که بانکداری به سمت بانکداری سنتی یا غیراسلامی سوق پیدا کند. از طرف دیگر تمایل بانک‌ها به ارائه تسهیلات در قالب عقود مبادله‌ای باعث می‌شود که وام‌ها بدون ارزیابی طرح‌های سرمایه‌گذاری ارائه شود که نهایتاً باعث متضرر شدن وام‌گیرنده خواهد شد؛ ولی چنانچه بانک‌ها به عقود مشارکتی گرایش پیدا کنند، چون بانک خود در سود و زیان تحقق یافته شریک می‌شود، برای افزایش سود حلال سعی می‌کند و تأمین پروژه‌های دارای بازدهی بالاتر را بر پروژه‌های دارای بازدهی پایین ترجیح خواهد داد. بنابراین دستیابی به سود حلال، بانک‌ها را به استفاده از عقود مشارکتی سوق داده است. پس روح بانکداری اسلامی عقود مشارکتی است و سودآوری بانک‌ها به دلیل حاکم‌نمودن این روح بر نظام بانکی کشور می‌باشد؛ همچنین بررسی داده‌های مربوط به این عقود در بانک‌های خصوصی نشان داد که بر خلاف فروش اقساطی که تأثیر منفی بر سودآوری داشته است، مشارکت مدنی تأثیر مثبتی بر روی سودآوری بانک‌ها می‌گذارد. دلیل این موضوع آن است که طی این سال‌ها در ایران، اشخاص حقیقی یا حقوقی برای اینکه بتواند فعالیت‌های اقتصادی خود را در جهت بهبودی اوضاع کشور به اجرا درآورد، باید سرمایه مورد نیاز خود را به طریقی فراهم نماید که برای این منظور از بانک‌ها

درخواست می‌کنند تسهیلاتی را به آنها اختصاص دهند. بانک‌ها نیز با در نظر گرفتن این موضوع که اصولاً تجربه اشخاص حقیقی یا حقوقی به خصوص دولت که در رأس آنها قرار دارد، سرمایه‌گذاری در فعالیت‌هایی است که سودآور باشد، اقدام به اعطای تسهیلات در قالب عقود مشارکتی به خصوص مشارکت مدنی که در نظام بانکی کشور ایران حوزه وسیعی از فعالیت‌های اقتصادی را شامل می‌شود، کرده است؛ به طوری که فعالیت‌های عمرانی انتفاعی، طرح‌های تولیدی، خدماتی و بازرگانی با مشارکت سازمان‌های ذیربط دولتی، اشخاص حقیقی و حقوقی بخش خصوصی و تعاونی با همکاری نظام بانکی در قالب مشارکت مدنی به اجرا در می‌آید و سود کلانی نیز به دست می‌آید. همچنین سرمایه‌گذاری‌های کلان نیز با این عقد انجام می‌شود که در نتیجه تسهیلات اعطایی در این قالب مبالغ بالایی را به خود اختصاص داده، در مقابل، سود زیادی هم از آن حاصل می‌شود. شایان ذکر است که بانک نیز در موضوع مشارکت سهام شده، سهم شریک را نیز در وثیقه خود لحاظ می‌کند که این امر باعث می‌شود بانک ریسک کمی را متحمل شود. همچنین آمار به دست آمده از تسهیلات اعطایی در کل سیستم بانکی نیز گویای این است که عقود مزارعه و مساقات استفاده نمی‌شود؛ همچنین نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها نشان داد استفاده از عقود مبادله‌ای تأثیر نامطلوبی بر سودآوری بانک‌ها خواهد داشت؛ بنابراین با توجه به نتایج به دست آمده پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

با توجه به اینکه اعطای تسهیلات در قالب عقود مبادله‌ای عموماً به نفع مردم عادی و در قالب عقود مشارکتی نیز به نفع سرمایه‌گذارانی است که با سرمایه‌گذاری خود می‌توانند باعث رشد و توسعه اقتصادی کشور شوند و خود نیز از سود حاصل از آن بهره ببرند، توصیه می‌شود که در اعطای تسهیلات توسط شبکه بانکی توازنی بین انواع عقود به وجود آید؛ همچنین با توجه به اینکه عقود مبادله‌ای برای بانک‌ها سودآوری کمتری دارد، بخش مستقلی تحت نظارت بانک مرکزی به وجود آید تا نرخ سودی را به منظور ترغیب مردم به منظور استفاده از تسهیلات فوق مشخص نماید. در واقع این عمل باعث خواهد شد بخشی از مشکلات مردم عادی از طریق ارائه این تسهیلات برطرف گردد.

منابع و مأخذ

۱. امینی، پیمان، افشین پاشایان و پیمان پاشایان؛ «بررسی تأثیر مهارت‌های مدیریتی رؤسای شعب بر میزان سودآوری آنها»، **اولین کنفرانس ملی اقتصاد مدیریت و فرهنگ ایرانی اسلامی اردبیل**؛ مؤسسه پیشگامان فرهیختگان فرهنگ و اندیشه ولیعصر، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اردبیل، ۱۳۹۳.
۲. آقاجان نشایی، رضا، سید میلاد فتحی چوبه و آتنا حضرتی طالعی؛ «بررسی رابطه ساز و کارهای حاکمیت شرکتی و عملکرد مالی بانک‌ها در بورس اوراق بهادار تهران»؛ **کنفرانس سالانه مدیریت و اقتصاد کسب و کار**، به صورت الکترونیکی، مؤسسه مدیران ایده‌پرداز پایتخت ویرا، ۱۳۹۴.
۳. پژویان، جمشید و افسانه شفیعی؛ «تحلیل ساختار در صنعت بانکداری ایران: کاربرد تجربی شاخص U دیویس»، **فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)**؛ دوره ۵، ش ۴، ۱۳۸۷.
۴. چاوشی‌راد، رسول، مهدی دهقان نیستانی و علی اسماعیل‌زاده؛ «عوامل داخلی مؤثر بر سودآوری شعب در بانک مطالعه موردی: شعب بانک پارسیان استان تهران»، **کنفرانس ملی رویکردهای نوین در مدیریت کسب و کار**؛ تبریز، دانشگاه تبریز و سازمان مدیریت صنعتی، ۱۳۹۳.
۵. حیدرزاده اقدم، نرجس و محمدحسین حسینی صدرآبادی؛ «تأثیر استقرار بانکداری اینترنتی بر سودآوری بانک‌ها»، **کنفرانس بین‌المللی اقتصاد مدیریت و علوم اجتماعی**، اسپانیا، ۱۳۹۴.
۶. خلعتبری لیماکی، عبدالصمد و اصغر ردایی؛ «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر سودآوری شعب بانک رفاه در استان البرز»، **دومین همایش ملی پروژه‌های کاربردی در علوم مدیریت و حسابداری**؛ تهران، دانشگاه جامع علمی کاربردی، ۱۳۹۳.
۷. رضازاده، محمدباقر، امید آریان، سمیه گلدی‌پور و نسیم صابری؛ «تأثیر وام‌های اعطایی بانک‌ها بر سودآوری آنها»، **کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، حسابداری، مدیریت و علوم اجتماعی**؛ کشور لهستان، ۱۳۹۳.

۸. شاه‌آبادی، ابوالفضل و هانیه ثمری؛ «تأثیر سیاست‌های پولی و مالی بر عملکرد منتخب بانک‌های جمهوری اسلامی ایران به منظور نیل به اهداف حماسه اقتصادی»؛ **نخستین کنفرانس ملی توسعه مدیریت پولی و بانکی**؛ تهران: دبیر خانه دائمی کنفرانس توسعه مدیریت پولی و بانکی ۱۳۹۲.
۹. طالبی، محمد و حسن کیائی؛ «ریشه‌یابی چالش‌های استفاده از عقود مشارکتی در نظام بانکداری جمهوری اسلامی ایران»، **تحقیقات مالی اسلامی**؛ س ۱، ش ۲ (پیاپی ۲)، بهار و تابستان ۱۳۹۱.
۱۰. کاویانی، میثم، سیدرضا ریاضی، محمدعلی خیرکار کشاورز و رضا یزدانی؛ «تبیین اثر متغیرهای کلان اقتصادی و برخی از ویژگی‌های بانکی بر عملکرد مبتنی بر سودآوری بانک‌های ایرانی»، **نخستین کنفرانس ملی توسعه مدیریت پولی و بانکی**؛ تهران، دبیر خانه دائمی کنفرانس توسعه مدیریت پولی و بانکی، ۱۳۹۲.
۱۱. موسویان، سیدعباس و حسین میسمی؛ **بانکداری اسلامی (۱)** (مبانی نظری - تجارب عملی)؛ ویراست چهارم، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۹۴.
۱۲. نادری بنی، محمود و علی عنایتی؛ «تأثیر ساختار سرمایه بر عملکرد مالی در بانک‌های ایران دوره پنج ساله مالی ۱۳۹۲-۱۳۸۸»، **کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت و مهندسی صنایع**، تهران، شرکت مدیران، ۱۳۹۴.
13. Athanasoglou Panayiotis P, Sophocles N, Brissimis and Matthaios D, Delis; "Bank specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability", **Int. Fin. Markets, Inst. and Money**; No.18, 2008, pp.121-136.
14. Dogan Mesut; "Does Firm Size Affect the Firm Profitability? Evidence from Turkey", **Research Journal of Accounting and Finance**; Vol.4, No.4. 2013.
15. Khrawish, H.A.and Al-Sa'di, N. M; "The Impact of E-Banking on Bank Profitability Evidence from Jordan", **Middle Eastern Finance and Economics**; No.13, 2011, pp.142-158.

16. Munteanua, A. and GondormM.; “Fiscal Policy and Performance of Banking Systems Interactions: the case of Romania”, **Procedia Economics and Finance**; Vol.3, 2012, pp.597-603.
17. Syed Qasim shah, Rizwan Jan; “Analysis of Financial Performance of Private Banks in Pakistan”, **Procedia- Social and Behavioral Sciences**; No.109, 2014, pp.1021-1025.
18. Sulub, Saed Ahmed; “Do the Bank Size, Age and Leverage are Important Factors to determine its Profitability?”, March 25, 2014. AvailableatSSrn:<http://ssrn.com/abstract=2417923>Or<http://dx.doi.org/10.2139/ssm.2417923>.
19. Tan, y.; “Bank profitability and inflation: the case of China”; 2012, The current issue and full text archive of this journal is available at ww.emeraldinsight.com/0144-3585.htm.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی